

Müctehid Tabakalarında Serahsî'nin Konumu, Fıkıh Faaliyeti ve Mezhep Birikimine Katkısı

Bünyamin Korucu

[0000-0001-8788-6171 | bunyamink@pau.edu.tr](mailto:bunyamink@pau.edu.tr)

Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Denizli, Türkiye

ROR ID: [01et21309](https://orcid.org/01et21309)

Öz

Hicri ikinci asrın ilk evrelerine kadar fakihler fıkıh düşüncesinin birincil kaynakları olarak Kur'an ve Sünnet'in sağladığı verileri kullanarak karşılaştıkları problemlere çözüm bulabilmişlerdir. Ancak her meslek ve sanatın doğal seyrinde ortaya çıkan uzmanlaşma olgusu fıkıh tarihinde de tezahür etmiş, sonraki asırlarda birincil kaynaklarla doğrudan muhatap olma ve onlar üzerinden fikhî bilgi üretme faaliyeti üst düzey bilgi ve donanım gerektiren bir uzmanlık haline gelmiştir. Hicri ikinci asırla birlikte bu tür bir uzmanlığa sahip olmanın çok ayrıcalıklı ve külfetli bir iş olduğu fark edilmiş ve böylesi üst düzey bir yetkinliğin değeri hakkında Müslüman toplumlarda bir bilinç ve kanaat hâsıl olmuştur. Dinin asli kaynaklarıyla irtibatın sağlanması ve sürdürülmesi adına mutlak ictihâd yetisine sahip fakihlerce yürütülen fikhî bilgi üretme çabaları ve onlar tarafından ortaya konan bilgi ürünleri ilim çevrelerinde büyük bir talep ve itibar görmüştür. Bu düzeydeki faaliyetlere büyük önem atfedilmiş, bu tür çalışmalar Müslüman toplumlarda büyük bir ilgi ve saygıya mazhar olmuştur. Mutlak ictihâd ehli fakihlere gösterilen bu ilgi onların zamanla birer cazibe merkezi haline gelmesine neden olmuş ve bu süreç mutlak müctehid fakihlerin mezhep imamlarına dönüşmesiyle sonuçlanmış, bu aşamadan sonraki fikhî faaliyetler belli bir mezhep imamının fıkıh paradigmasına (imamın usûlü) bağlı kalınarak yürütülmeye başlanmıştır. Hicri beşinci asırdan sonra belli mezheplere bağlı fıkıh faaliyetinin türlerinin tespit etmek, bu faaliyetleri tanımlamak ve hiyerarşik düzeylerini tayin etmek amacıyla "müctehid tabakaları" olarak adlandırılan tasnifler yapılmıştır. Bu çalışma hicri beşinci asır Hanefî fakihlerden Serahsî'nin (ö. 483/1090?) müctehid tabakalarındaki konumunu, mezhep bünyesinde icra ettiği fikhî faaliyet türlerini ve bu faaliyetlerin hususiyetlerini tespit odaklanmaktadır. Makalede Serahsî'nin müctehid tabakalarındaki konumu Hanefî fakihler tarafından yapılan tabakat tasnifleri üzerinden incelenmiş ve diğer mezheplerde yapılan tasniflerde bu konunun mukabili tayin edilmeye çalışılmıştır. Serahsî'nin fıkıh faaliyetinin hususiyetleri ise onun meşhur eseri el-Mebsût dikkate alınarak incelenmiş ve elde edilen veriler üzerinden onun Hanefî mezhep birikimine sunduğu katkılara ilişkin birtakım tespitlerde bulunulmuştur. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Serahsî, fıkıh mezheplerinin teşekkül ederek istikrar kazandığı ve fıkıh çalışmalarının belli mezhepler bünyesinde, belli bir imamın usulüne bağlı kalınarak yürütüldüğü bir dönemde yaşamış ve fıkıh araştırmalarını böyle bir ortamda gerçekleştirmiştir. Hanefî fakihlerin fikhî faaliyet türleri ve düzeylerine ilişkin tasniflerde Serahsî için belirlenen konum dikkate alındığında onun icra ettiği fıkıh çalışmalarının "mezhep içi fıkıh faaliyeti" olarak nitelenebileceği anlaşılmaktadır. İlgili tasniflerde Serahsî "meselede müctehid" olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte Serahsî'ye ait fıkıh çalışmalarının farklı düzeylerde birden çok fikhî faaliyet türünü kapsadığını ve bu faaliyetlerin "tahrîc" ve "tercîh" olmak üzere iki başlıkta ele alınabileceğini söylemek mümkündür. Onun tahrîc faaliyeti, mezhep imamlarına ait asıllardan yeni meseleler türetmek ve mevcut fikhî mesâil üzerinden yeni asıllar tespit etmek şeklinde tezahür etmiştir. Serahsî'nin tercîh faaliyetleri ise daha ziyade mezhep imamlarından gelen rivayet ve görüşleri tespit, ta'lîl ve tashih etmek amacıyla yürütülen tevcih türü faaliyetlerdir. Serahsî'nin tahrîc ve tercîh faaliyetlerinin temel hedefi, mezhep imamlarından gelen rivayet ve görüşleri sonraki nesil fakihlerin fıkıh faaliyetlerinde kullanmaya elverişli hale getirmek, bu amaçla söz konusu rivayet ve görüşlerin daha tutarlı ve sistematik bir şekilde sunulmasını sağlamak; mezhep imamlarından tevarüs edilen mesâili onların usûlü uyarınca

daha spesifik problemlere dönüştürmek ve bunlara ilişkin kavramların anlam çerçevelerini netleştirmek olarak tespit edilebilir. Onun çalışmaları sayesinde Hanefî fıkıh mesâili büyük ölçüde tekâmüle ermiş, sonraki dönemde fukahâ tarafından yürütülecek mezhep içi fıkıh faaliyetleri için gerekli çerçeve Serahsî tarafından belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Serahsî, Tabakat, Fıkıh Faaliyet Türleri

Atıf Bilgisi

Korucu, Bünyamin. "Müctehid Tabakalarında Serahsî'nin Konumu, Fıkıh Faaliyeti ve Mezhep Birikimine Katkısı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 797-820. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1488662>

Geliş Tarihi	23.05.2024
Kabul Tarihi	06.07.2024
Yayın Tarihi	15.09.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Sarakhsi's Position in the Juristic Typologies, His Fiqh Activity and Contribution to the Legacy of the Madhhab

Bünyamin Korucu

[0000-0001-8788-6171 | bunyamink@pau.edu.tr](mailto:bunyamin@pau.edu.tr)

Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Denizli, Türkiye

ROR ID: [01etz1309](https://orcid.org/01etz1309)

Abstract

Until the early periods of the second century after the Hijra, the jurists were able to find solutions to the problems they encountered by using the data provided by the Quran and the Sunnah as the primary sources they directly addressed. However, the phenomenon of specialization, which occurs in the natural course of every profession and art, also manifested itself in the history of fiqh, and in the following centuries, the activity of directly dealing with primary sources and producing fiqh knowledge through them became an expertise that required high-level knowledge and equipment. In later periods, Muslim society in general, and particularly the scientific circles, realized in later periods that possessing this expertise was an extremely challenging and taxing task, leading to the emergence of an awareness and opinion about the value of such high-level competence. For this reason, the fiqh knowledge production efforts of the jurists with the skills and competence at the absolute level of *ijtihad*, as well as, the knowledge products, they produced have naturally attracted great interest and respect. Activities at this level were given considerable importance in order to preserve and maintain the connection with the primary sources of religion. This attention was directed towards jurists who were experts in absolute *ijtihad*, which resulted in their becoming centers of attraction over time. This process resulted in the transformation of jurists with absolute *ijtihad* ability into the imams of the madhhabs they were affiliated with, and the fiqh activities after this phase began to be carried out within the fiqh paradigm (*usūl* of the *imām*) of a certain madhhab imam. After the formation of the fiqh madhhabs, many studies were carried out to determine the types of fiqh activities within the madhhab. These studies revealed the classifications known as *tabaqāt al-mujtahidīn* or *tabaqāt al-fuqahā*?. This article focuses on determining the place of Sarakhsi (d. 483/1090[?]) in the Hanafī madhhab, the types of fiqh activities he performed, and the characteristics of these activities, based on the data found in similar classifications made for jurists belonging to the Hanafī madhhab. This paper aims to make some inferences about Sarakhsi's intra-madhhab fiqh activity, by taking into account the fiqh activities of Sarakhsi in his famous work *al-Mabsūt*. According to the results obtained in the study, Sarakhsi is described as "a mujtahid in the matter" in studies on the types and levels of fiqh activities of Hanafi jurists. However, it is understood that the fiqh studies carried out by Sarakhsi can be described as "intra-madhhab fiqh activities". It is possible to say that Sarakhsi's fiqh studies cover more than one type of fiqh activity at different levels and that these activities can be discussed under two headings: "takhrij" and "tarjih". Sarakhsi's activities in the field of *furū' al-fiqh* as well as his methodological studies (*usūl*) have guided the studies after him. It is possible to collect his fiqh activities in general under two headings and to identify these activities as *takhrij* and *tarjih*. *Takhrij* activity mostly manifested itself as deriving new issues from the originals. In addition, Serahsi determined many originals by using the *takhrij* method, based on the past texts. Sarakhsi's *tarjih* activities are rather *tawjih* type activities carried out in order to qualify and refine the narrations and opinions coming from the imams of the madhhab. The main goal of Sarakhsi's *takhrij* and *tarjih* activities is to make the narrations and opinions coming from the imams of the madhhab suitable for use in the fiqh activities of the next generation of jurists, and for this purpose, to provide a more consistent and systematic

presentation of these narrations and views. It can be determined by transforming concepts into more specific problems.

Keywords

Islamic Law, Hanafi Madhhab, Sarakhsi, Tabaqât, Types of Fiqh Activities

Citation:

Korucu, Bünyamin. "Sarakhsi's Position in the Juristic Typologies, His Fiqh Activity and Contribution to the Legacy of the Madhhab". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 11/2 (September 2024), 797-820. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1488662>

Date of Submission	05.23.2024
Date of Acceptance	07.06.2024
Date of Publication	09.15.2024
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Hicri beşinci asır itibarıyla fıkıh mezhepleri teşekküllerini tamamlamış ve bu tarihten sonra mezheplerin hususi tarihlerini, mezhep bünyesinde üretilmiş fikhî birikimi ve mezhep içi fikhî faaliyet türlerini nitelenmek üzere müntesip fakihler tarafından tabakat çalışmaları yapılmıştır. İlgili kaynaklarda bu tasnifler “tabakâtü'l-müctehidîn”, “tabakâtü'l-fukahâ” ve “tabakâtü'l-müftîn” gibi isimlerle anılmıştır.¹ Fıkıh tarihini süreç içinde ortaya çıkmış fikhî ekolleri, bu ekollere mensup fukahâ ve onlar tarafından icra edilen fikhî faaliyetler bağlamında ele alarak resmeden bu tasnifler fukahânın fikhî istidlâl faaliyetlerini derecelendirmeye tabi tutarak bu faaliyetlerin türlerini, düzeylerini ve her bir düzeyin ayırıcı yönlerini tespit eder. Fıkıh mesleğiyle iştigal eden fakihlerin yürüttükleri fikhî faaliyet türlerini belli kriterlere göre tayin eden tabakat çalışmaları geçmiş ve halihazırdaki mezhep fukahâsının birbirleriyle olan entelektüel münasebetlerini, mezhep bünyesinde icra edilen fikhî bilgi işleme süreçlerini, fakihlerin bu süreçlerde üstlendikleri rolleri ve mezhep birikimine sundukları katkıları görme imkânı sağladığı gibi, meslekteki uzmanlık ve yetkinlik düzeylerine bağlı olarak mezhep fukahâsı tarafından ortaya konan fikhî görüşlerin tercih edilebilirlik durumlarını da nazara verir.

Serahsî üzerine yapılan yerli ve yabancı akademik çalışmalarda onun fıkıhçılığı, usûl anlayışı ve bunun furûa yansımaları üzerine birçok değerlendirme yapılmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu makalede konu edilen bahisler Serahsî hakkındaki önceki çalışmalarda bir arada değerlendirilerek tahlil edilmemiştir.² Serahsî'nin müctehid tabakalarındaki konumu, fıkıh faaliyeti ve Hanefî mezhep birikimine katkılarını araştıran bu çalışmada klasik ve modern dönem literatür esas alınarak kaynak taraması yapılmış ve elde edilen veriler değerlendirilerek bunlar üzerinden bir takım yorum, çıkarım ve çözümlenelerde bulunulmuştur. Serahsî'nin fıkıh faaliyetlerinin hususiyetlerini tespit için onun meşhur eseri el-Mebsût esas alınmıştır.

Çalışmanın ilk ana başlığı altında Hanefî mezhebinin iç örgütlenmesi, mezhep bünyesinde yürütülen fikhî faaliyet türleri, bu faaliyetlerin hiyerarşik düzeyleri hakkında bilgi ve açıklamalara yer verilmiştir. Bunun için Hanefî tabakat tasnifleri içinde özellikle klasik dönemde genel kabul gören Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) tasnifi esas alınarak bu tasnif

¹ Fukahâ tabakatına ilişkin ilk söylemler ve mülâhazalar için bk. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Fetâvây-i İbn Rüşd*, thk. el-Muhtar b. Tahir et-Tellî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1987), 3/1494; Ahmed b. Yahyâ el-Veşerîsî, *el-Mî'yarü'l-mu'rib ve'l-câmi'ül muğrib an fetâvâ ulemâi İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981), 10/30-35.

² bk. Ali Ahmed en-Nedvî, “el-İmâm es-Serahsî ve kitabuhü “el-Mebsût” ve nemâzic mine'l-kavâidil-makâdisiyyeti'l-vâride fih”, *Mecelletü'd-dirâsâti'l-arabiyye*. 46/1 (Haziran 2022), 387-428; Muhammed Tâhir Hakîm, “et-Tak'îdü'l-fikhî inde'l-İmâm es-Serahsî min hilâli kitâbihil el-Mebsût fi şerhi'l-Kâfi”, *el-Kalem*, 24/1 (Nisan 2019), 169-189; Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, “Mukaddime”, *Usûlü's-Serahsî*, mlf. Şemsüleimme es-Serahsî, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut : Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1993), 1/3-8; Heysem Abdülhamîd Hazne, *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-hanefî-dirâse târihiyye tahliliyye tatbikiyye*- (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,2014); Ekrem Koç, *Serahsî*, (İstanbul : Siyer Yayınları, 2023); Eyyüp Said Kaya, “el-Mebsût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/214-216; Muhammed Hamîdullah, “Serahsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/544-547; Joseph Schacht, “Serahsî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar”, çev. M. Esad Kılıçer, 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsü'l-eimme es-Serahsî Armağanı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 1965), 7-13.

üzerinden birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonraki ana başlıkta ise husûsen Serahsî'nin (ö. 483/1090[?]) müctehid tabakalarındaki yeri, mezhep içindeki konumu, fikhî mesaisinin öne çıkan yönleri, icra ettiği fikhî faaliyet türleri ve bu faaliyetlerin hususiyetleri ve mezhep müktesebâtına katkısı üzerinde durulmuştur.

1. Müctehid Tabakalarında Fikhî Faaliyet Türleri

Mezhep kavramıyla birlikte ortaya çıkan ve mezhep içi fikhî akıl yürütme kategorilerini tanımlamayı ve tasnif etmeyi hedefleyen tabakat çalışmaları fıkıh sahasında uzmanlığı olmayan âmmî-mukallit ile bu uzmanlığı en üst düzeyde temsil eden mutlak müctehid arasındaki kategorileri hiyerarşik bir düzen halinde resmeder. Söz konusu çalışmalarda öncelikle mezhep imamlarıyla mezhep mensubu müctehid fakihlerin ictihâd faaliyetleri birbirinden farklı düzeyler olarak ayrıştırılmak suretiyle tasnif edilir. Bu düzeyleri belirlemek amacıyla kullanılan “ictihâd-ı mutlak/ictihâd fi’ş-şer’”, “ictihâd-ı mukayyed”, “ictihâd fi’l-mezheb”, “ictihâd fi’l-mesele” gibi tabirler farklı ictihâd düzeylerini tespit amacıyla geliştirilmiş kavramlar olup ictihâd kapsamına dâhil edilmeyen fikhî faaliyet türleri ise “tahrîc”, “tercîh” ve “temyîz” olarak taksim edilmiştir. Tabakat tasniflerinde her bir fikhî faaliyet türü ve ilgili kategori hakkında örnek olarak birkaç fakih ismi zikredilir. Ancak her kategori için örnek olarak isimleri zikredilen fakihlerin bütün fikhî mesaisinin örnek verilen kategorideki faaliyet türüyle sınırlı kaldığını söylemek mümkün olmayıp, aynı fakihin diğer kategorilere dâhil edilebilecek türden faaliyetlerde de bulunduğu görülebilmektedir. Kemalpaşazâde'nin tasnifi dikkate alındığında, fıkıh mesleğindeki uzmanlık düzeylerine göre fukahânın hiyerarşik sıralaması “müctehid fakihler” ve “mukallid fakihler” olmak üzere başlıca iki kısımda mütâlaa edilebilir. Bu kısımlardan her biri kendi içinde alt kısımlara ayrılır. Buna göre müctehid fakihler i) mutlak müctehid fakihler, ii) mezhepte müctehid fakihler, iii) meselede müctehid fakihler olmak üzere üç farklı düzeyde tasnif edilir. Mukallid fakihlerin tasnifinde de aynı durum söz konusu olup onlar da i) tahrîc ehli fakihler, ii) tercîh ehli fakihler, iii) temyîz ehli fakihler olmak üzere üç farklı uzmanlık düzeyi olarak sınıflandırılırlar.³ Dolayısıyla mezkûr tasnif fıkıh mesleğinde icra edilen faaliyet türleri ve bunların düzeylerini gösteren bir piramit olarak okunabilir ve buna göre söz konusu faaliyet türleri piramidin en tepesinden aşağıya doğru müstakil başlıklar halinde sıralanabilir.

1.1. İctihâd Kapsamındaki Fikhî Faaliyet Türleri

Fikhî faaliyet türleri arasında ictihâd fikhî bilgi üretiminde en üst düzey uzmanlık ve etkinliği ifade etmek üzere kullanılır. İlgili kaynaklarda verilen tariflerdeki ortak kayıtlar dikkate alınarak ictihâd faaliyeti “hükmü hakkında kaynaklarda açık bir delil bulunmayan meselenin hükmünü tespit için fakihin bütün entelektüel birikimini ortaya koyması” olarak

³ Hanefî fakihlerden Taşköprülüzâde (ö. 968/1561), Kınalızâde (ö. 979/1572) ve İbn Âbidîn, (ö. 1252/1836) Kemalpaşazâde'nin 7'li tasnifini benimseyerek eserlerinde aynen nakletmişlerdir. bk. Ebü'l-Hayr İsmâüddin Ahmed Efendi Taşköprizâde *Tabakâtü'l-hanefiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2311), 4b-6a; Molla Alâeddin Ali b. Emrullah Kınalızâde, *Tabakâtü'l-hanefiyye*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân, (Bağdat: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1426/2005), 1/ 146; Ayrıca bk. Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 27/417; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, “Şerhu'l-Manzûme el-müsemmat bi 'Ukûd-i resmî'l-müftî”, *Mecmû'atü resâilî İbn Âbidîn* (İstanbul: Dersâadet, 1320), 1/11-12; a.mlf., *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 1/179-180.

tanımlanabilir.⁴ İctihâd faaliyetinin kendisi üzerinden gerçekleştirildiği kaynakların kapsamı ve bu kaynaklardan fikhî bilgi elde etmek için gerekli görülen meslekî donanım düzeyi dikkate alınarak ictihâdın da alt uzmanlıklara bölünebilen (tecezzî) ve farklı düzeylerde icra edilen bir faaliyet olduğu hakkında usûlcüler arasında genel kanaat hâsıl olmuştur. Bu anlayışın neticesi olarak ictihâd kendi içinde “mutlak ictihâd”, “mezhepte ictihâd” ve “meselede ictihâd” olmak üzere alt kısımlara ayrılmış, mutlak ictihâd faaliyeti dışındaki diğer faaliyet türleri “mezhep içi fıkıh faaliyeti” olarak tanımlanmıştır.

1.1.1. İctihâd-ı Mutlak / İctihâd fi’ş-Şer’

Mutlak ictihâd birincil kaynaklardan hüküm çıkarmak için gerekli yöntemleri belirleme ve bu yöntemler uyarınca kaynaklardan fikhî hükümleri tespit etme yetisi ya da becerisini ifade eder. Kimi usûlcüler tarafından bu yetiyi ifade etmek amacıyla *meleke* kavramı kullanılmıştır. İctihâdın bu düzeyi, birincil kaynaklarla doğrudan muhatap olabilmek için gerekli bütün yeterlilik şartlarına haiz ve başka bir uzmanın yardımına ihtiyaç duymayacak düzeyde donanıma sahip fakîhin fıkıh faaliyetini ifade eder. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Sevrî (ö. 161/778) ve Evzâî (ö. 157/774) gibi *mezhep (usûl)* sahibi imamların fıkıh faaliyeti bu kategoride mütâlâa edilir.

Mutlak müctehid birincil kaynaklardan hüküm çıkarmak için özgün araç ve yöntemler (usûl) geliştirme başarısına sahip fakîhtir. Bu düzeyde fıkıh faaliyetinin ancak vahyin indirdiği devre yakın zamanlarda icra edilebileceği hakkında tartışmalar yapılmış ve bu tartışmaların uzantısı olarak belli bir imamın mezhebine mensubiyetin gerekliliğine dair fikirler ortaya atılmıştır. Bu tür bir yetkinlik için fakîhin Kur’an bilgisi yanında hadis rivayetlerinin metin ve senetlerine dair bilgiye, hadis ricâl tenkidi ve hadislerin sıhhat ölçülerine dair bilgilere ve hadisler arasındaki ihtilaf durumlarında tercih kriterleriyle ilgili bilgilere vakıf olması gerekir. Bundan başka, dil bilgisi ve fıkıh usûlü bilgisine sahip olması, ilgili meseleler hakkında daha önceki fukahânın görüşlerini ve ihtilaflarını, her bir görüşün delil ve dayanaklarını da bilmesi istenir.⁵

“Mutlak ictihâd düzeyinde fıkıh faaliyeti gerçekleştiren fakîh “mezhep sahibi” ya da “müessis fakîh” olarak anılır. Onun usûlünü benimseyen müntesip fukahâ açısından mutlak müctehid, mezhebin merkezi şahsiyeti olarak konumlandırılır ve mezhepteki hiyerarşi piramidinin tepe noktasında yer alır. Müessis fakîhin mezhepte başlıca iki işlevi ayırt edilebilir: i) Mezhebin yorum ilkelerini (usûl) ortaya koymak, ii) Bu ilkelerin fıkıh problemlerine (mesâil) nasıl tatbik edileceğini göstermek.⁶

1.1.2. İctihâd fi’l-Mezheb

İkinci düzey fıkıh faaliyeti belli bir mezhep imamının paradigmasına bağlı kalınarak icrâ edilen ve “mezhepte ictihâd” olarak isimlendirilen faaliyettir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmam

⁴ Farklı tanımlar için bk. Bilal Esen, *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 49; Adem Yenidoğan, *Mütekellim Usûlcülere Göre İctihad* (İstanbul: İz Yay., 2020), 27.

⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 72.

⁶ bk. Imran A. Nyazee, *On the Secrets of Usûl al-Fiqh -Following a Madhhab and Rules for Issuing Fatwâs-* (b.y.: Advanced Legal Studies Institute, 2014), 28; Wael B. Hallaq, *Authority, Continuity, and Change in Islamic Law* (Cambridge: University Press, 2004), 15.

Muhammed (ö. 189/805) gibi Hanefî mezhebinde bu tabakada yer alan fukahâ Ebû Hanîfe'nin talebe halkasına mensup olup mezhep imamının belirlediği usûl kaidelerini kullanarak birincil kaynaklardan hüküm çıkarabilen fakîhlerdir. Her ne kadar onlar bazı fer'î hükümlerde Ebû Hanîfe'den farklı görüşler ortaya koysalar da hüküm elde ederken kullandıkları usûl, yöntem ve araçlar kendilerine ait olmayıp Ebû Hanîfe'ye aittir. Onlar mezhep imamıyla aynı usûlü kullandıkları halde bazı fikhî meselelerin hükümlerinde farklı sonuçlar elde etmişlerdir.⁷

Mutlak mütcehid bir fakîh tarafından geliştirilmiş yöntem ve araçları kullanmaları nedeniyle mezhepte mütcehid fakîhler tam anlamıyla özgün kabul edilmeyip yarı mukallid sayılırlar ve bu durumu ifade etmek için onlar tarafından icra edilen taklid türüne “usûlde taklid” (taklîd fi'l-usûl) denmiştir.⁸ Bu nedenle onlar mezhep sınırları dâhilinde mütcehid (mütcehid fi'l-mezheb), mezhep sınırları içinde bağımsız mütcehid (mütcehid müstakil fil mezheb), bir mezhep imamına müntesip mütcehid (el-mütcehidü'l-müntesib) gibi unvanlarla anılmışlardır.⁹

Mezhepte mütcehid fakîhlerin fıkıh faaliyetinin kapsamı ve niteliği hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir:

- i. Bu tabakaya mensup fukahâ fıkıh araştırması gerçekleştirirken kullanacakları, kendilerine ait usûl ve araçlara sahip bulunmayıp mutlak mütcehidlerden birinin usûlünü ve araçlarını kullanırlar. Ancak onları bu araçların sahibi olan mezhep imamından ayıran yön aynı aracı farklı tarzda kullanmalarındadır.
- ii. Usûlün fikhî meselelere uygulanma tarzındaki farklılık elde edilen sonuçlarda farklılığa yol açabilir. Bu nedenle onlar aynı fikhî mesele hakkında mezhep imamının vardığı sonuçtan farklı bir sonuç ortaya koyabilirler.
- iii. İmâmeyn gibi mezhepte mütcehid fakîhleri mezhep imamlarından ayıran yön onların mezhep imamları gibi bütün fıkıh sahasına tatbik edebilecekleri bir sisteme sahip olmamalarıdır. Bu nedenle İmâmeyn “mezhepte mütcehid” olarak vasıflanmıştır. Oysa diğer mezhep imamlarının kendilerine ait sistemleri, Ebû Hanîfe'ninkinden farklı usûlleri vardır. Bu durum onlara belli bir imamın usûlüne ve dolayısıyla mezhebine bağlı kalmaksızın fikhî bilgi üretme yetkisi kazandırmıştır.

⁷ Nyazee, On the Secrets of Usûl al-Fiqh, 30.

⁸ Adil Ahmed Abdülmecud, “Mukaddime”, *el-Azîz fî şerhi'l-Vecîz: eş-Şerhu'l-kebir*, mlf. Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm Kazvîni er-Râfî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/90. Mezhepte mütcehid fakîhlerin fıkıh faaliyetinin itihâd-taklid kapsamında kabul edilmesiyile ilgili tartışmalar için bk. Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* (İstanbul: Matbaatü'l-Hâcc Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1285), 2/467; Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâiyi* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/475; Muhammed Hasan Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü mütcehidi's-şâfiyye* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1987), 37-39.

⁹ bk. Heyto, *el-İctihâd ve tabakâtü mütcehidi's-şâfiyye*, 37-39; Ziyaeddin Muhammed b. İbrâhim b. Abdurrahman Münâvî Selemî, *Ferâidü'l-fevâid fî ihtilâfi'l-kavleyn li-mütcehidin vâhid*, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmail (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 55.

1.1.3. İctihâd fi'l-Mes'ele

Bu faaliyet türü hem usûl hem de furû' (mesâil) bakımından bir mezhep imamına tabi olan, fıkıh problemlerinin çözümünde imamın geliştirdiği kavram ve kuramları onun tarzına uygun olarak kullanan fakihin faaliyetidir. Bu düzeydeki fakihler farklı tabakat tasniflerinde "müctehidü'l-mezheb"¹⁰, "müctehidü't-tahrîc"¹¹, "ashâbü'l-vücûh"¹² gibi isimlerle anılmışlardır. Hanefî mezhebinde Hassâf (ö. 261/875), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebu'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952), Şemsü'l-eimme el-Halvânî (ö. 452/1060 [?]), Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089), Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), Fahrüddîn Kâdîhân (ö. 592/1196) gibi fukahânın yoğunluklu faaliyetleri bu kısma dâhildir.¹³ Tasniflerde adı geçmemekle birlikte ortaya koyduğu fıkıh faaliyeti dikkate alındığında Debûsî (ö. 430/1039) de bu tabakanın önde gelen isimleri arasında sayılabilir.¹⁴ Bu tabakaya mensup fukahânın mezhep imamı tarafından vaz edilen fıkıh yapma ilkelerini (usûl) farklı bir tarzda kullanma yeterliliğine sahip olmadıkları için "mezhepte ictihâd" düzeyine erişemedikleri, bu nedenle de İmameyn'den sonraki tabakada konumlandırıldıkları söylenebilir. Bu düzeydeki fakihler, hüküm hakkında mezhep imamlarından herhangi bir görüşün nakledilmediği meselelerde imamın usûlüne ve bu usûlü uygulama tarzına bağlı kalarak hüküm verirler.¹⁵

1.2. Taklîd Kapsamındaki Fikhî Faaliyet Türleri

Kemalpaşazâde'nin tasnifinde 4, 5 ve 6. tabakada konumlandırılan fukahânın, ilk üç tabakada zikredilen müctehidlik düzeylerinden hiç birine sahip olmadıkları ve bunlarla ilgili fikhî faaliyet türlerini icra etmek için gerekli ehliyet ve liyakate sahip bulunmadıkları belirtilir. Bu üç tabakaya mensup fukahânın fıkıh mesleğinde ictihâd-taklid bakımından uzmanlık düzeylerini tespit sadedinde Kemalpaşazâde, onların taklid ehli fakihler grubunda mütâlaa edilmesi gerektiğini ifade eden hususî kayıtlara yer verir.¹⁶ Kemalpaşazâde taklid kapsamındaki fikhî faaliyet türlerini ve bunların düzeylerini *tahrîc*, *tercîh* ve *temyîz* olarak sıralar.

1.2.1. Tahrîc

Kemalpaşazâde'nin tasnifinde tahrîc, mezhep imamından ve mezhepte müctehid diğer fukahâdan nakledilen iki farklı yoruma açık görüşler hakkında yorum yapma ve onlara kendi yorumlarıyla açıklık kazandırma faaliyeti olarak tanımlanır. Bu ehliyete sahip fakihler imamın usûlü, usûlün kaynaklar üzerinde uygulanaş ve fikhî mesâilin bu usûl uyarınca nasıl çözümlendiğine dair derinlemesine bilgi sahibidirler. Bu donanımları sayesinde onlar mezhep

¹⁰ bk. Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh* (Beyrut : Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 119.

¹¹ Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fi külli asrin farz*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 116.

¹² Ebu Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l- Mühhezzeb li'ş-Şirâzi*, thk. Muhammed Necîb el-Mu'tî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1423), 1/76.

¹³ Muhammed Amîmü'l-İhsân el-Birketî, *Kavâidü'l-fikh* (Karaçi: Sadeq, 1407/1986), 568.

¹⁴ Nyazee, *On the Secrets of Usûl al-Fiqh*, 30.

¹⁵ bk. Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebir*, 1/9; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/180.

¹⁶ İlgili tasnifte bu üç tabakaya mensup fukahâ hakkındaki ifadeler "tabakatü ashâbi't-tahrîc mine'l-mukallidîn", "tabakatü ashâbi't-tercîh mine'l-mukallidîn", "tabakatü'l-mukallidîn el-kâdirîn ale't-temyîz" şeklindedir. bk. İbn Kemal Ahmed Şemseddin Kemalpaşazâde, *Mühimmâtü'l-Müftî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280), 51a-51b; Kınalızâde, *Tabakatü'l-Hanefiyye*, 1/151.

imamlarının yorumuna açık görüşlerini imamların örnek mesâili üzerinden mukayese ederek çözüme kavuştururlar.¹⁷ Dolayısıyla Kemalpaşazâde'nin dördüncü tabaka fakihler tarafından icra edildiğini ifade ettiği tahrîc, daha ziyade mezhep imamlarından nakledilen rivayet ve görüşlerdeki anlam kapalılığını giderme ve izaha muhtaç hususları açıklığa kavuşturmaya yönelik bir faaliyettir.¹⁸ Bu anlamdaki tahrîcin tevcih faaliyetine karşılık geldiği söylenebilir.¹⁹ Kemalpaşazâde, Hanefî mezhebinde bu tabakanın fıkıh faaliyetini temsil eden fakih tipine örnek olarak Cessâs'ın (ö. 370/981) ismini zikreder. Cessâs'ın öğrencilerinden Ebû Abdullah el-Cürânî (ö. 398/1008) ve Ebû'l-Huseyn el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) yanı sıra Debûsî (ö. 430/1039) ve diğer bazı fakihleri de bu tabakadan sayanlar olmuştur.²⁰ Fıkıh eserlerinde yer alan “falanca fakihin tahrîcine göre bu meselenin hükmü şöyledir” vb. ifadeler söz konusu hükmün bu tür bir faaliyet neticesinde tespit edildiğine ve dolayısıyla bu hükmün tahrîc ürünü olduğuna işaret eder.²¹

1.2.2. Tercih

Mezhep içi fıkıh faaliyeti olarak tercih mezhep imamlarından nakledilen görüşlerden içerik itibariyle kapalı olanları açıklama ve daha sonrasında bu görüşler arasında tercihte bulunma faaliyettir. Tercih ehli fakihler “tercihe daha layık (evlâ) olan görüş budur”, “rivayet bakımından daha sahih olan görüş budur”, “içeriği daha açık olan görüş budur”, “kıyâsa (genel fıkıh prensiplerine) daha uygun olan görüş budur” ve “insanlar için daha uygun olan görüş budur” gibi ifadelerle herhangi bir meselenin hükmü hakkında kendi tercihlerini ortaya koyarlar.²² Mezhep imamlarına ait mesâil (mesâilü'l-usûl) itihâd ehli olmayan fakihler için bağlayıcı nitelikte olup tercih faaliyetinin amacı imamlara ait görüş farklılıklarını ele alarak onlar arasında tercihe uygun olanları tespit etmek, fetvâ ve yargı kararları için bunların kullanımını kolaylaştırmaktır. Tercih ehli fukahâ imamların ihtilafı mesâili üzerinde tercih faaliyeti yürüttükleri gibi imamların ele almadıkları meseleleri ele alarak hükme bağlama yetkisine sahip olan meselede müctehidler ve tahrîc ehli fakihler arasındaki ihtilaflarda da tercihe en uygun olan görüşü tespitte çalışırlar. Örneğin Serahsî'nin tercih faaliyetinin konusu daha ziyade bu tür görüşlerdir.

1.2.3. Temyîz

Kemalpaşazâde'nin yedili tabaka tasnifinde altıncı sırada zikredilen “temyîz” faaliyeti itihâd, tahrîc ve tercih için gerekli ehliyet ve liyakate sahip olmamakla birlikte mezhepte imamlardan nakledilen rivayet ve görüşlerin imamlara nispeti bakımından kuvvet ve zayıflık değerlendirmesini yapma kudretine sahip fakihlerin fıkıh faaliyettir. Mezhebin temel metinleri üzerindeki yüksek vukûfiyetleri ve bu eserlerde yer alan farklı görüş ve rivayetlere hâkimiyetleri nedeniyle bu tabakaya mensup fakihler *zâhiru'r-rivâye*, *nâdiru'r-rivâye*, *zâhiru'l-mezheb* ayrımını yetkinlikle yapabilirler ve mezhepte kabul görmeyen veya zayıf addedilen

¹⁷ Leknevî, en-Nâfi'u'l-kebir, 1/11.

¹⁸ Muhammed Mustafa Şelebî, *el-Medhal fi't-ta'rîf bi'l-fikhi'l-İslâmî ve kavâidi'l-milkiyye ve'l-ukûd fih* (Beyrut : Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1405/1985), 145.

¹⁹ Yakub b. Abdülvehhâb el-Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/1994), 306.

²⁰ Birketî, *Edebü'l-müftî*, (b.y.: y.y.: ts.), 55-56.

²¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/179-180; Birketî, *Kavâidü'l-fikh*, 568.

²² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/180; Nyazee, *On the Secrets of Usûl al-Fih*, 29; Hallaq, *Authority*, 16.

görürlere eserlerinde yer vermezler.²³ Müteahhir Hanefî fakîhlerden olup “ashâbü'l-mütûn” olarak bilinen Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî (ö. 683/1284), Muzafferüddîn ibnü's-Sââtî (ö. 694/1295), Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310) ve Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa'nın (ö. 730/1329-30) isimleri bu tabakada zikredilir.

2. Tabakat Tasniflerinde Serahsî'nin Konumu

Tabakat tasniflerinden bir kısmı fakîhlerin mezhep içindeki fikhî yetkinlik düzeylerinin tespitini, diğer kısmı tabakat çalışmaları ise fukahânın yaşadığı asır ve zamanı dikkate alarak fakîhler arasındaki selef-halef münasebetini tespit etmeyi amaçlamıştır. Serahsî'nin Hanefî fakîhler arasındaki konumunu belirlemek için bu iki farklı tasnif türü dikkate alınabilir.

2.1. Fikhî Yetkinlik Tabakalarında Serahsî'nin Konumu

Hanefîler arasında fakîhlerin fikhî mesleğindeki yetkinlik düzeyleri ve buna bağlı hiyerarşinin tespitine yönelik olarak yapılmış en meşhur çalışma durumundaki Kemalpaşazâde'nin yedili tasnifinde Serahsî üçüncü tabaka fakîhleri arasında gösterilmiş ve onun fikhî mesleğindeki uzmanlık ve yetkinliği de “meselede ictihâd” olarak tespit edilmiştir. Kemalpaşazâde tarafından yapılan bu tasnif Kınalızâde (ö. 979/1572), Kefevî (ö. 990/1583), Temîmî (ö. 1010/1601), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Ömer el-Ezherî (1079/1668) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi sonraki dönem Hanefî fakîhler tarafından da benimsenerek aynen nakledilmiştir. Bu fakîhler de Serahsî'nin mezhep içindeki yeri ve yetkinliği hakkında aynı tespitlere katılmış olup onun fikhî faaliyetinin düzeyi hakkında farklı bir konum belirlememişlerdir.

Kemalpaşazâde'nin tasnifini benimseyip aynen nakleden fakîhlerden Kınalızâde, tabakalara örnek olarak verilen fakîh isimlerine bazı eklemeler yapmıştır. O da Serahsî'nin konumu hakkında farklı bir değerlendirmede bulunmamış, onun mensup olduğu meselede müctehidler tabakasından söz ederken ictihâd tabakalarının en düşüğünün bu tabaka olduğunu belirtmiştir.²⁴

Kefevî'nin tasnifi de esas olarak Kemalpaşazâde'den alınmış olmakla birlikte o, yedili taksimi beşe indirmiştir. Kemalpaşazâde'nin tasnifindeki birinci ve yedinci tabakaları dışarıda bırakan Kefevî'nin husûsen mezhebe müntesip fakîhlerin (mütefakkihûn) faaliyetlerini resmetmeyi amaçladığı, mutlak ictihâd ve mutlak taklid düzeylerini temsil eden birinci ve yedinci tabakaları da bu nedenle tasnife dâhil etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim tabakaları zikrettikten sonraki ifadeleri onun beşli tasnifteki maksadının bu olduğunu ortaya koymaktadır.²⁵ Kefevî de tabakalara örnek fakîh isimleri zikrederken bazı eklemelerde bulunmuş, Serahsî'nin konumu hakkında farklı bir şey söylememiştir. Temîmî, Ali el-Kârî, Ömer el-Ezherî ve İbn Âbidîn'in tasnifleri de Kemalpaşazâde'nin tasnifiyle aynı olup onların

²³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/180; Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebir*, 1/11.

²⁴ [فیهذه الطبقة هي الطبقة السفلى من طبقات الاجتهاد] bk. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-hanefiyye*, 1/149.

²⁵ bk. Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâbü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 1/15.

tabakatında da Serahsî'nin mezhep içindeki konumu ve fıkıh faaliyetinin düzeyi hakkında farklı bir yorum yapılmamıştır.²⁶

18. yy. Hanefî fakîhlerden Dihlevî (ö. 1176/1762) Kemalpaşazâde'nin tabakatını değil Şâfililerden Rafîî (ö. 623/1226) ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) yapmış olduğu tasnifi esas almıştır. Dihlevî yapmış olduğu tabakat tasnifinde *mutlak müctehid*, *mezhepte müctehid* ve *fetvâ müctehidi* olmak üzere üç ana sınıf belirlemiştir. Mutlak müctehid sınıfını da kendi içinde *müstakil müctehid* ve *müntesip müctehid* olarak iki alt kısma ayıran Dihlevî *meselede müctehid* sınıfından söz etmemiştir. O, Kemalpaşazâde'nin tasnifindeki meselede müctehid sınıfının faaliyetini mezhepte müctehid fakîhlerin faaliyeti olarak göstermiştir. Dolayısıyla onun tasnifine göre Serahsî'nin fıkıh faaliyetinin mezhepte ictihâd sınıfında kabul edildiği anlaşılmaktadır.²⁷

Çalışmalarında çeşitli münasebetlerle Hanefî müctehid tabakalarından söz eden Leknevî (ö. 1886) ise, Kemalpaşazâde'nin tabakatındaki sınıfların ve bunlara mensup fakîhlerin konumlarına ilişkin tespitlerin tartışmaya açık yönlerinin bulunduğunu belirtmiş ve bu tasnife yönelik eleştiriler hakkında bilgi vermiştir. Son olarak Nevevî'nin tasnifini zikrederek bu sınıflar hakkında herhangi bir olumsuz yorum ve eleştiride bulunmamıştır.²⁸ Leknevî tabakalar hakkındaki tercihini sarıh olarak ifade etmiş olmamakla birlikte onun bu tavrı, Kemalpaşazâde'ye ait taksimi hatalı bularak Nevevî'ye ait tasnifi benimsediği yönünde yorumların yapılmasına neden olmuştur.²⁹ Serahsî'nin mezhep içindeki konumunu değerlendiren Leknevî onun müctehid olduğunu, Kemalpaşazâde'nin Serahsî'yi meselede müctehid kabul ettiğini belirtir.³⁰ Leknevî'nin bu ifadelerinde Serahsî'yi ictihâd düzeylerinden hangisinde konumlandığı açık değildir.

Nevevî'nin İbn Salâh'tan (ö. 643/1245) alarak geliştirdiği taksimde müctehid tabakaları *müstakil müctehid* ve *müntesip müctehid* olmak üzere başlıca iki kısma, daha sonra müntesip müctehid tabakası da kendi içinde dört alt gruba ayrılmıştır.³¹ Bu alt gruplardan ikincisi Serahsî'nin fıkıh faaliyetine tekabül etmekte olup bu yetkinlik düzeyine sahip fakîhlerin Şâfi mezhebinde *ashâbü'l-vücûh* olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir.³² Dolayısıyla Nevevî'nin tasnifine göre Serahsî'nin ashâbü'l-vücûh sınıfına dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶ Bu tasnifler için bk. Takıyyüddin b. Abdülkâdir et Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hilv (Riyad: Daru'r-Rifâî, 1403/1983), 1/32-34; Ebü'l-Hasen Nüreddîn Alî el-Kârî, *Şemmü'l-avârız fi zemmi'r-Ravâfız*, thk. Mecid Halef (Kahire: Merkezü'l-Furkan, 1425/2004), 111-115; Ömer b. Ömer ez-Zühri el-Ezherî, *el-Cevâhiru'n-nefise şerhu'd-Düretü'l-münife*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1/ 415), 185a; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, 1/180.

²⁷ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *'İkdü'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, thk. Muhammed Fehîm Ahter en-Nedvî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 26.

²⁸ bk. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'u's-sağîr: Mukaddimetü'l-Câmi'u's-sağîr* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1411/1990), 1/7; Leknevî, *'Umdetü'r-ri'âye 'alâ şerhi'l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009), 1/38-39.

²⁹ Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, *el-Medhalü'l-mufassal ile'l-fikhi'l-Hanefî* (Amman: Dâru'l-Feth, 1438/2017), 304.

³⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1418/1998), 261.

³¹ Osman b. Abdullah İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1986), 86; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/75.

³² Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/76.

Mâlikîlerden İbn Rüşd (ö. 520/1126) ve Karâfî (ö. 684/1285) tarafından üçlü bir tabakat tasnifi yapılmıştır.³³ Mezhepte genel kabul gören bu taksimlerde Serahsî'nin fıkıh faaliyeti mezhepte müctehidler tabakasının faaliyeti olarak resmedilmiştir.³⁴

Hanbelîler arasında genel kabul gören tabakat tasnifleri İbn Hamdân (ö. 695/1295) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) tasniflerine dayanır.³⁵ İbn Hamdân'ın taksimi de yine İbn Salâh'ın tasnifinden uyarılma olup onun tabakatında Serahsî'nin fıkıh faaliyeti “mezhepte müctehid olup usûl ve fûrûda imama tabi olan” ashâbü'l-vucûh tabakasındaki fukahânın faaliyetine tekabül eder.³⁶ İbn Kayyim'in tasnifinde ise bu faaliyetlerin, “tâbi olduğu imamın mezhebiyle mukayyed müctehidler” tabakasının faaliyetleri olduğu ifade edilir.³⁷

Fikhî faaliyet türleri ile bunların düzeyi, niteliği ve kapsamını tespitiye yönelik değerlendirmelerin genelde lafzî ihtilaflar olduğunu söylemek mümkündür. Farklı mezheplere mensup fakihler tarafından yapılan tabakat tasniflerindeki fikhî faaliyet türleri dikkate alınarak Serahsî'nin mensup olduğu tabakanın tespitinde farklı sonuçların ortaya çıkması da mezkûr lafız ihtilafının doğal sonucu olarak görülmelidir.

2.2. Selef-Halef Tabakalarında Serahsî'nin Konumu

Hanefî fakihlerin asır ve zaman bakımından tasnifinde yaygın taksimlerden biri *mütekaddimûn* ve *müteahhirûn* kavramlarıyla yapılan ikili taksimdir. Bu taksime göre “mütekaddimûn” kavramı Ebu Hanîfe (ö.150/767), Ebû Yûsuf (ö.182/798) veya Muhammed b. el-Hasan'dan (ö.189/805) birine yetişmiş olan fakihleri ifade ederken “müteahhirûn” kavramı ise bu mezhep imamlarından hiç birine yetişememiş Hanefî fukahâyı ifade etmek için kullanılmıştır.³⁸ Bu tasnife göre Serahsî müteahhirûn tabakasından sayılmaktadır.

Bazı tabakat tasniflerinde hem fikhî yetkinliği hem de asır ve zamanı itibara alan ayrımlar bir arada görülür. Kemalpaşazâde'nin tasnifini esas alarak Hanefî fakihlerin meslekî uzmanlık düzeylerini tespit amaçlı bir taksimden söz etmiş olmakla birlikte tasnifinde *mütekaddimûn* ve *müteahhirûn* kavramlarını kullanmış olan Kefevî'nin tabakatı buna örnektir. Söz konusu tasnifte ilk tabaka Ebû Hanîfe ve talebe halkasının bulunduğu “mütekaddimûn tabakası” olarak takdim edilirken ikinci tabaka “müteahhirûnun büyükleri tabakası” olarak isimlendirilmiştir.³⁹ Ebû Bekir el-Hassâf (v.261/874), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (v.321/933), Ebu'l-Hasan el-Kerhî (v.340/952), Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö. 542/1147), Şemsü'l-eimme el-Halvânî (ö. 452/1060 [?]),

³³ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd, *Fetâvâ İbn Rüşd*, thk. el-Muhtâr b. et-Tahir et-Telîlî (Beyrut : Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1987), 3/1503; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sinhâcî el-Karâfî, *el-Furûk*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 2/183-184.

³⁴ bk. Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik hayâtuhu ve asruhu - ârâuhu ve fıkhuhu*, (Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, 1365/1952), 471-477; Nihat Temel, *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-ilmîyye fi'l-mezâhibi'l-erbaa*, (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 88-91.

³⁵ bk. Ebû Abdullah Necmeddin Ahmed b. Hamdân, *Sifatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, Tahrîc ve Ta'lîk: Nâsiruddin el-Elbânî (Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380), 15; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *f'lâmü'l-muvakkî'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî (Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1440/2019), 5/96.

³⁶ bk. İbn Hamdân, *Sifatü'l-fetvâ*, 17.

³⁷ İbn Kayyim, *f'lâmü'l-muvakkî'in*, 5/97.

³⁸ Leknevî, *'Umdetü'r-rî'âye*, 1/82.

³⁹ [...] و حالهم على خمس طبقات الأولى طبقة المتقدمين من أصحابنا... والثاني طبقة أكابر المتأخرين من أصحاب [...] bk. Kefevî, *Ketâbü a'lâmî'l-ahyâr*, 1/14.

Fahrulislâm el-Pezdevî (ö. 482/1089), Kādîhan (ö. 592/1196) ve Burhâneddin el-Buhârî (ö. 616/1219) gibi isimlerle birlikte Serahsî de müteahhir Hanefî fakîhlerin büyüklerinden sayılmıştır.⁴⁰

Hanefî kaynaklarda *selef*, *halef*, *müteahhirûn* olmak üzere üçlü bir taksimden de söz edildiği görülür. Bu taslime göre *selef* olarak isimlendirilen tabaka Ebû Hanîfe'den İmam Muhammed'e kadar olan fakîhlerdir. İmam Muhammed'den Halvânî'ye (ö. 452/1060 [?]) kadar olan fakîhler *halef*, Halvânî'nin vefatından itibaren Hâfızüddîn Muhammed el-Buhârî'nin (ö.693/1294) vefatına kadarki evrede yaşayan fakîhler ise *müteahhirûn* tabakasından sayılmıştır.⁴¹ Bu tasnife göre de Serahsî müteahhir Hanefî fakîhler arasında yer almaktadır. Zaman ve asır esaslı bu üçlü taksim hakkında farklı görüş ve itirazlar bulunmakla birlikte Serahsî'nin müteahhir dönem fakîhlerden kabul edilmesine yönelik herhangi bir eleştiri ve itiraz vuku bulmamıştır.⁴²

Usûlcü fakîhleri mensubu buldukları itikadî-usûlî anlayışlara ve tabi oldukları gelenek ve silsilelere göre konumlandırılan tasniflere de rastlanır. Bu tasniflerde Hanefî usûlcüler kendi aralarında i) Irak fukahâ mektebi, ii) Horasan/Mâverâunnehir fukahâsı, iii) Mâturîdî Hanefîler olmak üzere üç grupta mütâlâa edilir. Serahsî bu gruplandırılmada Debûsî ve Pezdevî ile birlikte Horasan/Mâverâunnehir fukahâsından sayılmıştır. Diğer iki gruptan Irak fukahâ mektebine mensup en meşhur fakîhler Kudûrî (ö. 428/1037), Saymerî (ö. 436/1045), Dâmegânî (ö. 478/1085) olarak sayılırken Mâturîdî Hanefîler grubunda Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Lâmişî (ö. 6./12. yy.), Alâeddin es-Semerkindî (ö. 539/1144), Üsmendî (ö. 552/1157 [?]) gibi fakîhlerin adları zikredilir.⁴³

3. Serahsî'nin Fıkıh Faaliyeti

Farklı tabakat tasnifleri itibara alınarak Serahsî'nin fıkıh faaliyeti ismen farklı kategorilerde değerlendirilebilir. Kemalpaşazâde'nin tasnifindeki “meselede ictihâd” faaliyetinin diğer mezheplerde yapılan tabakat tasniflerinde genellikle ashâbül-vucûh tarafından icra edilen tahrîce tekabül ettiği görülmektedir. Bu nedenle yakın dönem fakîhlerden bazıları Kemalpaşazâde'nin üçüncü ve dördüncü tabakada müstakil başlıklar altında zikrettiği bu faaliyetleri “tahrîc” başlığı altında toplamının daha uygun olacağını belirtmişlerdir.⁴⁴ Dördüncü tabakada zikredilen ashâb-ı tahrîce ait faaliyetin ise daha ziyade tevcih faaliyeti olarak konumlandırılması ve tercih faaliyeti kapsamında mütâlâa edilmesi gerektiği yönünde yorumlar yapılmıştır.⁴⁵

Bazı usûl eserleri, müctehid tabakalarında hiyerarşik olarak tasnif edilen fikhî faaliyet türleri arasında içlem-kaplam münasebeti bulunduğu ve dolayısıyla her basamaktaki faaliyet

⁴⁰ Kefevî, Ketâibü'l-lâmi'l-ahyâr, 1/14.

⁴¹ Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye, 412; a.m.lf., 'Umdetü'r-ri'âye, 1/83.

⁴² Üçlü tasnife yönelik itirazlar için bk. Leknevî, 'Umdetü'r-ri'âye, 1/83-84.

⁴³ Tuncay Başoğlu, *Hicri Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 15.

⁴⁴ bk. Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1394/1974), 396.

⁴⁵ Yakub b. Abdülvehhâb el-Bâ Huseyn, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414), 306.

türünün alt basamaktaki türleri kuşattığına işaret eden açıklamalara yer vermiştir.⁴⁶ Dolayısıyla belli bir tabakadaki fikhî faaliyet türlerinde yetkin olan fakîhin alt tabakadaki diğer faaliyet türlerinde de ehliyet sahibi kabul edildiği söylenebilir. Buna göre Serahsî'nin icra ettiği mezhep içi fikhî faaliyetlerini ağırlıklı olarak tahrîc ve tercih olmak üzere iki farklı tür ve düzeyde tasnif etmek mümkündür.

3.1. Tahrîc

Mezhep kavramı, belli bir müctehidin fikhî düşüncesinin bir fukahâ zümresi tarafından benimsenerek fikhî yapma tarzı ve yöntemi olarak kabul edilmesini ifade eder. Müntesip fakîhlerin bu yöntemi geliştirmek üzere ortaya koydukları fikhî faaliyetleri sayesinde fikhî mezheplerinin kurumsal yapıları dönüştüğünü söylemek mümkündür. Mezhep içinde gerçekleştirilen bu faaliyetler genel olarak tahrîc ve tercih başlığı altında mütâlâa edilebilir. Tahrîc faaliyeti, müntesip fakîhler tarafından benimsenen fikhî yapma tarzı ve yöntemi (usûl) uyarınca daha önce mezhep mesâilinde bulunmayan yeni fikhî meseleler türetme (tefrî'); tercih faaliyeti ise, mezhep tarafından üretilmiş geçmiş fikhî birikimi nitelemek suretiyle mevcut birikimi fikhî faaliyetlerde kullanıma hazır bilgi ürünlerine dönüştürme çalışması olarak tanımlanabilir.⁴⁷ Hanefî mezhebi söz konusu olduğunda, bu faaliyetleri en nitelikli tarzda icra eden fakîhlerden biri hiç şüphesiz Serahsî'dir. Onun tahrîc faaliyetinin öne çıkan yönleri hakkında şunlar söylenebilir:

- i. Serahsî tahrîc faaliyetinin en zengin örneklerini verdiği *el-Mebsût* isimli eserinde kendi tahrîcleriyle elde ettiği fikhî mesele ve hükümlere işaret etmek üzere özellikle *tahrîc* ve türevlerinden oluşan kelimeler ve bunlardan oluşan ifade kalıpları kullanır.⁴⁸ Serahsî'nin bu amaçla kullandığı ifade kalıplarına örnek olarak şunlar gösterilebilir:

[فَهُوَ عَلَى هَذَا التَّخْرِيجِ...]⁵⁰, [فَتَبَيَّنِي التَّخْرِيجَ عَلَيْهَا فَتَقُولُ...]⁴⁹, [تَخْرِيجَ هَذِهِ الْمَسَائِلِ...]⁵¹,
[وَالْمَسَائِلِ الْمَخْرَجَةُ عَلَى هَذَا الْأَصْلِ...]⁵², [فَهُوَ فِي التَّخْرِيجِ مِثْلَ مَا ...]⁵³

- ii. Serahsî'nin tahrîc faaliyeti daha ziyade mezhep imamlarının usûlleri üzerinden yeni fikhî problemleri formüle etmek (tefrî') ve bu problemlere imamların yöntemlerini kullanarak cevap üretmek şeklinde tezahür eder. Bu nedenle o, tahrîc yoluyla çözüme kavuşturduğu meselelerde farklı imamların usûlllerine göre farklı tahrîclerde

⁴⁶ bk. Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-vüsûl* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/583.

⁴⁷ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlal* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 33.

⁴⁸ bk. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 2/80, 82; 3/217, 218, 219; 5/162, 163; 6/67, 69, 129; 7/137, 139.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/80

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/82

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/168.

⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, 3/170.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/187.

- bulunur; hangi tahrîci hangi imamın usûlüne göre yaptığını belirtir ve buna göre ortaya çıkan farklı sonuçları gösterir.⁵⁴
- iii. Serahsî yaptığı tahrîciler esnasında Hanefî imamların benimsedikleri prensipler (asl) ve bunların dayanakları hakkında bilgiler vererek mezhep mesâiline hâkim ilkeleri ve bu ilkelerin delillerini de görme imkânı sunar.⁵⁵
- iv. Bazı meselelerde farklı fakihler tarafından yapılan tahrîclerden de söz eden Serahsî bu tahrîclerden bazıları üzerinde tashih ve tercihlerde bulunarak kendi yaklaşımını da ortaya koyar.⁵⁶
- v. Serahsî, *el-Kâfi* metninin müellifi Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) çok özet anlatmış olması nedeniyle muğlak kalan bazı bahisleri mezhepte tahrîc ehli fakihlerin görüş ve tercihlerini zikrederek zenginleştirir. Böylece o, izaha ihtiyaç duyan bahisleri açıklarken tahrîc ürünü meseleleri etkin bir tarzda ve büyük bir yetkinlikle kullanır.⁵⁷
- vi. *el-Mebsût*'taki bazı ifadelerinden anlaşılacağı üzere Serahsî mezhep imamlarına ait mesâil kadar, mezhepte tahrîc ürünü olan meselelerin menşei ve tarihi hakkında da etraflı bilgiye sahiptir. Nitekim o, mezhepteki fıkıh problemlerinin ilk defa hangi fakihler tarafından araştırma konusu yapıldığı ve bu problemlerin hangi fakihlerin tahrîclerine kaynaklık ettiğinden de söz eder.⁵⁸
- vii. Serahsî yapmış olduğu tahrîclerin yöntemi ve gerekçeleri hakkında öğretici bilgiler verir.⁵⁹ Bu açıdan onun eseri fıkıh mesleğinde yetişmekte olan yeni nesil fakihler için eğitici bir kaynak özelliği taşır. Nitekim kendisi de fikhî bahisleri ele alırken özellikle öğretici bir üslup kullandığını belirten ifadeler kullanır.⁶⁰

3.2. Tercih

Mezhep içi fıkıh faaliyetleri arasında tahrîcten sonraki en kapsamlı ikinci tür olarak tercih, Serahsî'nin yoğun olarak iştigal ettiği diğer bir faaliyettir. Seleflerinden tevarüs ettiği mezhep birikimini büyük bir yetkinlikle işleyen Serahsî'nin bu amaçla gerçekleştirdiği merkezi faaliyet hiç şüphesiz tercih faaliyetidir. Tercih faaliyeti icra ederken Serahsî'nin izlediği yol şöyledir: Öncelikle o, ele alınan mesele hakkına mezhep imamlarından nakledilen rivayet ve görüşleri verir. Daha sonra her imamın görüşüne esas aldığı deliller ya da asılları ortaya koyar. Diğer mezhep imamlarının görüşlerini de verdiği yerlerde her zaman Hanefî mezhebinin görüşünü savunurken Hanefî imamların kendi aralarındaki ihtilaflarda neredeyse hiç tercih belirtmez.

⁵⁴ [تَخْرِيجُ قَوْلِ أَبِي يُوسُفَ] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 3/217; [وَتَخْرِيجُ قَوْلِ مُحَمَّدٍ] bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 6/130. [تَخْرِيجُ قَوْلِ أَبِي حَنِيفَةَ] bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 28/199. Ayrıca bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 2/80, 82; 3/169, 171, 177, 187, 200, 207; 5/162, 163; 6/67, 69, 129; 7/137, 139; 13/182; 14/74, 115, 170.

⁵⁵ [هَذَا عَلَى أَصْلِ مُحَمَّدٍ] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/128; [عَلَى أَصْلِ أَبِي حَنِيفَةَ] bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 3/20. Ayrıca bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 2/80, 82; 6/67; 13/23, 168; 170; 22/7; 26/3.

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/141; 12/170; 13/180; 15/51; 20/8; 21/170; 24/38; 26/3; 27/150.

⁵⁷ bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 3/146-147.

⁵⁸ bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 23/178-179.

⁵⁹ [وَجِهَ التَّخْرِيجِ..] bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 5/165, 167; 6/196, 28/152. Ayrıca bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 2/80, 82; 3/169, 171, 177, 200, 207; 5/163, 165, 167, 178, 180; 6/195, 196; 7/138; 11/69, 172; 12/105, 106; 20/45.

⁶⁰ bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/3-4; 3/161.

Nadiren tercihte bulunduğu meselelerde ise Ebu Hanîfe'den yana görüş belirtir.⁶¹ Onun tercihleri daha ziyade imamlardan herhangi bir görüş nakledilmeyen meselelerde mezhepteki fakihlerin tahrîc yoluyla elde ettikleri hükümlerle ya da imamlardan nakledilen rivayet ve görüşleri tespit, tahkik, tashih, ta'lîl veya tevil ile alakalıdır.

Serahsî'nin tercih faaliyetinin öne çıkan diğer yönleri hakkında şunlar söylenebilir:

- i. Serahsî kendi tercihlerini daha ziyade *sahîh* ve *esahh* kavramlarını kullanarak ifade eder. Onun tercih faaliyetinde kullandığı ifade kalıplarına örnek olarak şunlar zikredilebilir:

[64] وَالْأَصْحُ عِنْدِي ... [63] وَالصَّحِيحُ مِنَ الْمَذْهَبِ عِنْدَنَا... [62] ... وَهُوَ الصَّحِيحُ
وَهَذَا هُوَ [68] فَالصَّحِيحُ مِنْ قَوْلِ [67] الصَّحِيحُ مِنَ الْجَوَابِ [66] وَهُوَ الْأَصْحُ [65] [الْوَجْهَ الصَّحِيحُ
الْأَصْحُ]⁶⁹

- ii. Serahsî'nin tevcîhleri onun tercih faaliyetinin önemli bir aşamasını temsil eder. Bu nedenle o, özellikle mezhep imamlarından naklettiği rivayet ve görüşlerin gerekçelendirilmesine yönelik tevcîhlere sıkça başvurur.⁷⁰
- iii. O, bazı meselelerde diğer Hanefî fakihlerin tercihlerinden de söz eder. Bu tercihlerden bazıları hakkında onaylayıcı ifadeler kullanırken diğer bazı tercihlere itirazda bulunarak onlar hakkında şahsî yorum ve tercihini ortaya koyar.⁷¹
- iv. Serahsî mezhep imamlarından nakledilen bazı rivayetleri lafız ve ibare yönünden değerlendirir ve ibare yönünden daha sahih olduğu gerekçesiyle bazılarını diğer rivayetlere tercih eder.⁷² Bunun dışında mezhep imamının görüşünü nakleden birinci nesil fakihlerin rivayetlerini, imamın gerçek görüşünü ne kadar temsil ettiklerini tahkik bakımında da değerlendiren Serahsî, söz konusu nakilleri bu açıdan tercih faaliyetinin konusu yapar.⁷³
- v. Onun bazı tercihleri de mezhep imamlardan nakledilen rivayet ve görüşlerin yorumu hakkındadır. O, rivayetlerin lafızları hakkındaki farklı yorumları verir ve bunlar arasında kendi tercih ettiği yorumu ve bunun gerekçesini belirtir.⁷⁴

⁶¹ Hanefî fakihlerin tercih usülleri hakkında bk. Seyyit Mehmet Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 55.

⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/29.

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/48.

⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/64.

⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/64.

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/205.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/119.

⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/120.

⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/123.

⁷⁰ [وَجْهٌ هَذِهِ الرَّوَايَةِ ...] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/121. Ayrıca bk. a.mlf. *el-Mebsût*, 1/46, 68, 74; 2/112, 131; 3/93, 97, 105.

⁷¹ [وَاخْتَلَفُوا فِيهَا وَالصَّحِيحُ ...] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/29. [وَأُورِدَ الطَّحَاوِيُّ فِي مَخْتَصَرِهِ ... وَهُوَ الصَّحِيحُ لِأَنَّ ...] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/145. Ayrıca bk. 1/6, 59, 64; 2/88, 147, 148, 194; 3/21, 39, 41, 61.

⁷² [وَهَذَا لَيْسَ بِقَوِيٍّ فَبَيْنَ هَذَا الْمَذْهَبِ غَيْرٌ مَخْفُوطٌ عَنْ مُحَمَّدٍ نَسَأًا، وَلَكِنَّ الصَّحِيحَ ...] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/53.

⁷³ [... فَالصَّحِيحُ مِنْ قَوْلِ أَبِي حَنِيفَةَ وَمُحَمَّدٍ ...] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/120. Ayrıca bk. 1/10; 3/56.

⁷⁴ [... وَقِيلَ أَرَادَ بِهِ رُغْبَ جَمِيعِ التَّوْبِ، وَهُوَ الصَّحِيحُ، وَهَذَا لِأَنَّ ...] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/55.

- vi. Serahsî şerh etmiş olduğu *el-Kâfi* metninin müellifi Hâkim eş-Şehîd'in fikhî meseleleri sunumunda kullandığı ibareler hakkında da zaman zaman değerlendirmeler yapar. Bazı meselelerin sunumunda yeterince dakik bulmadığı ibareleri tashih eder ve daha uygun görerek tercih ettiği ibareyi verir.⁷⁵

4. Serahsî'nin Hanefî Mezhep Birikimine Katkısı

Serahsî furû-i fıkıh sahasındaki faaliyetleri kadar usûl-i fıkıh alanındaki çalışmalarıyla da Hanefî fıkıh tarihinin en önemli usûlcüleri arasında yer almıştır. Debûsî'den (ö. 430/1039) sonraki evrede Pezdevî (ö. 482/1089) ile birlikte o, Hanefî usûlünü tekâmüle erdiren çalışmaları gerçekleştirmiştir. Yeni usûl prensiplerinin tespiti, önceki usûl meselelerinin işlenerek daha rafine haline getirilmesi, eksik bahislerin tamamlanması, mezhepteki usûl meselelerine ilişkin delillerin netleştirilmesi ve ilgili kavramların daha belirgin tarzda sunumu olarak ifade edilebilecek önemli çalışmalar Pezdevî ve Serahsî eliyle gerçekleştirilmiştir. Mezhepte ihraz ettiği üstün konumun göstergesi olarak onun Pezdevî ile ittifak ettiği hususlar sonraki nesil Hanefî usûlcüler tarafından mutemed kabul edilerek benimsenmiş, Pezdevî ile ihtilaf ettiği konularda ise üçüncü bir görüş tercih konusu olmayıp Serahsî'nin ya da Pezdevî'nin görüşünün dışına çıkılmamıştır. Kendilerinden sonraki Hanefî usûl çalışmalarını derinden etkileyen Serahsî ve Pezdevî'nin tarzı sonraki dönem çalışmalara esas teşkil etmiş ve mezhepteki usûl faaliyetleri bu iki fakih tarafından belirlenen çerçeve üzerine inşa edilmiştir.⁷⁶

Serahsî'nin *el-Mesbût*'daki fıkıh işçiliği göz önüne alındığında *el-Mesbût*'un tarz ve içerik yönüyle klasik şerh edebiyatından farklı ve özgün yönleri sahip olduğu görülür. Nitekim *el-Mesbût*'un, konu sistematikliğinde Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi* metnini esas almakla birlikte Serahsî, eserlerinde yer yer değindiği üzere gerçekte Şeybânî'nin eserlerini şerh etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla Serahsî'nin *el-Mesbût*'taki fıkıh faaliyetinin ana odağı Hâkim eş-Şehîd'e ait ibareleri birebir şerh etmek değil *el-Kâfi*'nin içeriğini teşkil eden Hanefî fikhî mesâilini işlemek olarak tespit edilebilir.⁷⁷

Serahsî mezhep imamlarının asıllarından yeni fer'î meseleler türetmek kadar, furû' müktesebâtına dayanarak bu meselelerin hükme bağlanmasında dikkate alınan asılların tespiti ile de iştigal etmiş, başta Debûsî olmak üzere Irak Hanefî meşâyihından tevârüs ettiği yöntemleri kullanarak tahrîc faaliyetinin hicri beşinci asırdaki en önemli temsilcilerinden biri olmuştur.

Hanefî fıkıhında usûl ve furû alanının tekâmüle erdirilmesinde oynadığı önemli rol yanında Serahsî, Hanefî usûl düşüncesinin sünnileşme sürecine de önemli katkılar sunmuştur. Mutezile etkisinden uzak kalamayan Irak Hanefî usûl düşüncesini Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs (ö. 370/981) üzerinden tevârüs eden Debûsî tarafından kısmen başarılan bu dönüşüm Pezdevî ile birlikte Serahsî'nin çabalarıyla büyük ölçüde tamamlanmıştır.⁷⁸ Nitekim her iki usûlcünün

⁷⁵ [... ولكنَّ العبارة الصحيحة أن يقال ...] bk. Serahsî, *el-Mesbût*, 1/27.

⁷⁶ bk. Efgâni, "Mukaddime", 1/3; Hazne, *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-hanefi*, 171.

⁷⁷ bk. Kaya, "el-Mesbût", 28/215.

⁷⁸ bk. Hazne, *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-hanefi*, 172-173; Başoğlu, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*, 13.

birçok meselede Irak Hanefî usûl anlayışına muhalefet ederek Semerkand merkezli Sünnî-Mâtûrîdî usûl düşüncesine uygun yaklaşımları benimstedikleri açıkça görülmektedir.⁷⁹

Şüphesiz ki Serahsî'nin Hanefî fıkıh düşüncesine sunduğu en önemli katkılardan biri mezhebin mevcut mesâilini işleyerek daha rafine hale getirmesi ve yeni fikhî meseleler formüle ederek mezhebin mesâil açığını kapatmış olmasıdır. Öyle ki, gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetlere istinaden Serahsî'nin Hanefî mezhebini yapısal anlamda tekâmüle erdiren ve bu yapının mütemmim cüzlerini bir araya getiren fakih olarak vasıflandırılması mümkündür. Onun Hanefî mezhebi içindeki yeri ve önemini ifade etmek için İbn Âbidîn tarafından Hanefî fıkıh tarihini özetleyen şu temsil hatırlanabilir:

“(Fıkıhın tohumunu) İbn Mes’ûd ekti, Alkame suladı, İbrahim en-Nehâî onu hasat etti, Hammâd harman edip dövdü, Ebû Hanîfe öğüttü, Ebû Yûsuf hamurunu yoğurdu, İmam Muhammed de ekmeği pişirdi. Diğer insanlar ise onun pişirdiği ekmeği yemektirler.”⁸⁰

Hanefî mezhebinde iş bölümünü tasvir eden bu anlatıyı tamamlamak için bir kişiden daha söz etmek gerekirse husûsen mezhep içi mesâil çalışmalarıyla mezhebe sunduğu müstesna katkılar nedeniyle bu payeyi hak eden kişinin Serahsî olduğu söylenebilir. Asırlar boyu süregelen bir birikimle büyük uğraşlar sonucunda üretilen manevî bir gıda olarak “fıkıh ekmeği”ne Serahsî'nin sunduğu katkının ne olduğu düşünüldüğünde, “fıkıh ekmeği”nin Hanefî fakihlerin usûlüyle üretimine yönelik tarzın Serahsî tarafından tekâmüle erdirildiği ve onun çalışmaları sayesinde bu ürünün daha alımlı ve tercih edilir hale geldiği söylenebilir.⁸¹

Serahsî'nin fıkıh faaliyetlerindeki kapsam ve derinlik onun çok farklı ilim alanlarındaengin bir birikim ve donanıma sahip olduğunu açıkça göstermektedir.⁸² Bu donanıma dayalı fikhî dirayeti sayesinde o, Hanefî fıkıh mirasının önemli temsilcilerinden biri olmuş ve bu mirasın daha tutarlı ve bütünlüklü bir yapıya kavuşturularak sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kendisine kadar gelen mezhep birikimini ihata etme başarısı gösteren Serahsî, Hanefî mezhebinin fıkıh anlayışını diğer mezhepler karşısında başarıyla temellendirmiş ve mezhep mesâilini akîl ve naklî delillerle savunmuştur. Serahsî özellikle mezhep imamlarından nakledilen rivayet ve görüşlerin netleştirilmesi, farklı rivayetlerin birleştirilmesi, sıhhat ve zayıflık yönünden tenkidi gibi faaliyetler yanında rivayet ve görüşlerin gerekçelendirilmesi ve kapalı yönlerin izah edilmesine yönelik çalışmaları da büyük bir yetkinlikle icra etmiştir. Onun bu amaçla telif ettiği kapsamlı eseri *el-Mebsût*, sonraki fakihlerin mezhep içi tercihte kullanacakları öncelikli başvuru kaynağı olmuş; Serahsî'nin *el-Mebsût*'ta naklettiği rivayet ve

⁷⁹ Örnek meseleler için bk. Serahsî, *Usûl*, 2/208, 212; Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahrulislâm el-Pezdevi*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut : Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 4/38, 246.

⁸⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/34-35.

⁸¹ bk. Nyazee, *On the Secrets of Usûl al-Fiqh*, 40.

⁸² Serahsî'nin farklı ilim alanlarına ilişkin donanımı ve fıkıh faaliyetlerine bu birikimin yansması hakkında bk. Koç, *Serahsî*, 126-142.

görüşler son derece mutemed kabul edilmiş ve ona muhâlif görüşle amel etmek mezhebin fetvâ usûlüne aykırı görülmüştür.⁸³

Sonuç

Bu çalışma, özelde Hanefî fıkıh tarihi ve genelde bütün fıkıh tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Serahsî'nin fıkıh mesleğindeki konumunu, icra ettiği fıkıh faaliyetlerinin özelliklerini ve Hanefî fıkıh düşüncesine katkılarını konu edinmiştir. Serahsî fıkıh mezheplerin teşekküllerini tamamladığı ve fıkıh çalışmalarının belli bir imama intisapla, belli mezhepler bünyesinde yürütüldüğü bir evrede yaşamış ve fıkıh çalışmalarını böyle bir ortamda gerçekleştirmiştir. Hicri beşinci asır, Hanefî fıkıh tarihi kadar, bütünüyle fıkıh tarihi için de en verimli çalışmaların yapıldığı, usûl ve furû' alanında en kıymetli eserlerin verildiği, kendilerinden sonraki fıkıh faaliyetlerine yön verecek faaliyetlerin gerçekleştirildiği asır olarak itibar görmüştür. Bu asırda yaşamış önemli usûl ve fıkıh âlimlerinden biri olarak Serahsî birçok yönden fıkıh tarihinin önemli simalarından biri olarak anılmıştır.

Mezheplerin teşekkül ederek istikrar kazandığı evreden sonra, her mezhepte müntesip fukahânın fıkıh mesleğindeki yetkinlik düzeyini tespate yönelik çalışmalar yapılmış ve fakihleri belli kriterlere göre tasnif eden bu çalışmalar için "tabakât" kavramı kullanılmıştır. Geç dönem Hanefî fakihler tarafından birtakım yönlerden tenkit edilmiş olmasına rağmen klasik dönem Hanefîler arasında genel kabul gören Kemalpaşazâde'nin yedili tabaka tasnifine göre Serahsî'nin fıkıh faaliyeti ve bu faaliyetin fıkıh mesleğindeki düzeyi "mezhepte ictihâd" olarak tespit edilmiştir. Farklı tasniflerde Serahsî'nin fıkıh faaliyetiyle aynı özelliğe sahip faaliyetlerin "mezhepte ictihâd", "meselede ictihâd", "tahrîc ictihâd"ı vb. isimlerle anılmakla birlikte mezkûr farklılıkların son tahlilde lafız ihtilafından ibaret olduğu görülmektedir.

Kaynaklarda mütcehidler tabakasının son temsilcilerinden ve mezhepteki müteahhir dönem fakihlerden biri olarak anılan Serahsî'nin Irak Hanefîliği ile Horasan Hanefîliği arasında konumlandırılması mümkündür. Irak Hanefîliği Debûsî ile başlayan dönüşümünü Pezdevî ve Serahsî'nin çalışmalarıyla büyük ölçüde tamamlayarak Semerkand merkezli Mâturîdî Hanefîliğe iyice yaklaşmıştır.

Serahsî'nin usûl alanındaki çalışmaları kadar furû-i fıkıh sahasındaki faaliyetleri de kendisinden sonraki fakihlere yön vermiştir. Onun geçmiş fikhî birikimi işlemeye yönelik fıkıh faaliyetlerini tahrîc ve tercîh olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür. Tahrîc faaliyeti Serahsî tarafından yoğunluklu olarak, asıllardan yeni meseleler türetmek amacıyla başvuru olan bir fikhî akıl yürütme tarzı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Serahsî geçmiş mesâilden yola çıkarak birçok asılları da yine tahrîc yöntemiyle belirlemiştir. Serahsî'nin tercîh faaliyeti ise daha ziyade mezhep imamlarından gelen rivayet ve görüşleri niteleyerek daha rafine hale getirmek amacıyla gerçekleştirilen ve asıl mahiyeti itibarıyla tevcîh türünden faaliyetlerdir.

Serahsî'nin tahrîc ve tercîh faaliyetlerindeki ana hedef mezhep imamlarından gelen rivayet ve görüşlerin sonraki nesil fakihlerin fıkıh faaliyetlerinde kullanılmaya elverişli hale getirilmesi, bunun için de bu rivayet ve görüşlerin daha tutarlı ve sistemli bir sunuma kavuşturulması; çerçevesi ve kavramları daha belirgin problemlere dönüştürülmesi olarak

⁸³ bk. İbn Âbidîn, "Şerhu'l-Manzûme", 1/20.

belirlenebilir. Onun gerçekleştirdiği çalışmalar sayesinde Hanefî fıkıh mesâili büyük ölçüde tamama erdirilmiş, mezhepte sonraki dönem fukahâ tarafından gerçekleştirecek alt mesâil çalışmaları için gerekli çerçeve Serahsî'nin eserleri üzerinden belirlenmiştir.

Kaynakça | References

- Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahrulislâm el-Pezdevi*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019.
- Abdülmevcud, Adil Ahmed. "Mukaddime". *el-Azîz fi şerhi'l-Vecîzeş-Şerhu'l-kebir*, mlf. Ebü'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm Kazvîni er-Râfîi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Aksoy, Hasan. "Kınalızâde Ali Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/416-417. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn. *Şemmü'l-'avârız fi zemmi'r-Ravâfız*. thk. Mecid Halef. Kahire: Merkezü'l-Furkan, 1425/2004.
- Bâ Hüseyin, Yakub b. Abdülvehhâb. *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/1994.
- Başoğlu, Tuncay. *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Birketî, Muhammed Amîmü'l-İhsân. *Kavâidü'l-fikh*. Karaçi: SadeF, 1407/1986.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *'İkdü'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, thk. Muhammed Fehîm Ahter en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *el-İnsâfî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 3. Basım, 1986.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Mâlik hayâtuhu ve asruhu - ârâuhu ve fikhuhû*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1365/1952.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1394/1974.
- Ebü'l-Hâc, Salâh Muhammed. *el-Medhalü'l-mufassal ile'l-fikhi'l-Hanefi*. Amman: Dâru'l-Feth, 1438/2017.
- Efgânî, Ebü'l-Vefâ. "Mukaddime". *Usûlü's-Serahsî*. mlf. Şemsüleimme es-Serahsî. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 1/3-8. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Esen, Bilal. *Hanefi Usûlcülerinde İctihad Teorisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ezherî, Ömer b. Ömer ez-Zührî. *el-Cevâhiru'n-nefise şerhu'd-Dürretî'l-münîfe*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1/415, 185a. <https://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/300/185>
- Hakîm, Muhammed Tâhir. "et-Tak'îdü'l-fikhî inde'l-İmâm es-Serahsî min hilâli kitâbihî el-Mebsût fi şerhi'l-Kâfî". *el-Kalem*. 24/1 (Nisan 2019), 169-189.
- Hallaq, Wael B. *Authority, Continuity, and Change in Islamic Law*. Cambridge: University Press, 2004.
- Hamîdullah, Muhammed. "Serahsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hazne, Heysem Abdülhamîd. *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-hanefi -dirâse târihiyye tahliliyye tatbikiyye-*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Heyto, Muhammed Hasan. *el-İctihâd ve tabakâti müctehidi's-şâfiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1987.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. "Şerhu'l-Manzûme el-müsemmât bi 'Ukûd-i resmi'l-müftî", *Mecmû'atü resâli İbn Âbidîn*. 2 Cilt. 1/9-52. İstanbul: Dersâadet, 1320.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbn Hamdân, Ebü Abdullah Necmeddin Ahmed. *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Tahrîc ve Ta'lîk: Nâsiruddîn el-Elbânî. Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed. *İ'lâmü'l-muvakkî'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2019.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed. *Fetâvây-i İbn Rüşd*. thk. el-Muhtâr b. et-Tahir et-Telifî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1407/1987.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *Fetâvây-i İbn Rüşd*. thk. el-Muhtâr b. Tahir et-Telifî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1978.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdullah. *Edebü'l-müfî ve'l-müsteftî*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.
- İsnevî, Ebü Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan. *Nihâyetü's-sül fi şerhi Minhâcî'l-vüsül*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sinhâcî. *el-Furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Kaya, Eyyüp Said. "el-Mebûsât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaya, Eyyüp Said. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlal*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Kefevî, Mahmud b. Süleyman. *Ketâbü'l-âlemi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019.
- Kemalpaşazâde, İbn Kemal Ahmed Şemseddin, *Mühimmâtü'l-Müfî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280, 51a-51b.
- Kınalızâde, Molla Alâeddin Ali b. Emrullah. *Tabakâtü'l-hanefiyye*. Dirâse ve thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 3 Cilt. Bağdat: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Koç, Ekrem. *Serahsî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. 'Umdetü'r-ri'âye 'alâ şerhi'l-Vikâye. thk. Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1418/1998.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *en-Nâfi'u'l-kebir limen yutâli'u'l-Câmi'u's-sağır: Mukaddimetü'l-Câmi'u's-sağır*. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1411/1990.
- Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza. *Fusûlü'l-Bedâyi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz. *Mir'âtü'l-Usûl*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaatü'l-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1285.
- Nedvî, Ali Ahmed. "el-İmâm es-Serahsî ve kitabuhû "el-Mebûsât" ve nemâzic mine'l-kavâidi'l-makâdisiyyeti'l-vâride fih". *Mecelletü'd-dirâsâtî'l-arabiyye*. 46/1 (Haziran 2022), 387-428. <https://doi.org/10.21608/dram.2022.249477>
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Kitâbü'l-Mecmû' şerhu'l- Mühazzeb li'ş-Şîrâzi*, thk. Muhammed Necîb el-Mu'tî. 20 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- Nyazee, Imran A. *On the Secrets of Usûl Al-Fiqh -Following a Madhhab and Rules for Issuing Fatwās-*. b.y.: Advanced Legal Studies Institute, 2014.
- Schacht, Joseph, "Serahsî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar". çev. M. Esad Kılıçer. 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsü'l-eimme es-Serahsî Armağanı*. 7-13. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 1965.
- Selemî, Ziyaeddin Muhammed b. İbrâhim b. Abdurrahman el-Münâvî. *Ferâidü'l-fevâid fi ihtilâfi'l-kavleyn li-müctehidîn vâhid*. thk. Ebü Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995/1415.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebûsât*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Sübkî, Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali. *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin farz*. thk. Halil el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *el-Medhal fi't-ta'rîf bi'l-fikhi'l-İslâmî ve kavâidi'l-milkiyye ve'l-'ukûd fih*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1405/1985.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *Tabakâtü'l-hanefiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2311, 4b-6a.
- Temel, Nihat. *Tabakâtü'l-fukahâ bi'tibâri merâtibihimi'l-İlmiyye fî'l-mezâhibi'l-erbaa*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hilv. 4 Cilt. Riyad: Daru'r-Rifâî, 1403/1983.
- Uğur, Seyyit Mehmet. *Hanefilerde Mezhep İçî Tercih ve Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Venşerîsî, Ahmed b. Yahyâ. *el-Mi'yaru'l-mu'rib ve'l-câmi'i'l muğrib an fetâvâ ulemâi İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981.
- Yenidoğan, Adem. *Mütekellim Usûlcülere Göre İctihad*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.